

Úvodem k první pěti svazkům Historického atlasu měst České republiky

Městské osídlení v historickém vývoji patří k těm problémovým okruhům, jimž je stále věnována v naší i zahraniční historiografii zasloužená pozornost. Úsilí o charakteristiku městského osídlení z různých hledisek a v různých časových etapách, minulých i budoucích, přivádí ke studiu této problematiky řadu vědních oborů - historiografii, historickou geografii, středověkou archeologii, hospodářské dějiny, dějiny umění, architekturu a urbanismus, sociologii aj.. Mnohotvárnost přístupů dává výzkumu měst interdisciplinární charakter a směřuje k využívání netradičních pramenů i metod. S ohledem na úzké sepětí geografických podmínek městského prostoru a působících společenských, hospodářských a kulturních vlivů také kartografických pramenů a metod. Studium kartografických pramenů společně s prameny písemnými i hmotnými lze získat prostorovou představu o struktuře městského osídlení v minulosti. Městský region, přetvářený člověkem ve vzájemné interakci s přírodou, znázorňují tematické historické mapy, zpracované kartografickou metodou včetně metody kartografického modelování.

Myšlenka kartografického zpracování dějin českých měst není nová. Zrodila se v okruhu členů Komise pro dějiny středověkých měst při bývalém Ústavu československých a světových dějin Československé akademie věd v Praze na sklonku 70. let s vědomím existence městských historických atlasů, které již tehdy vydával Institut für vergleichende Städtegeschichte v Münsteru v řadě „Deutscher Städteatlas“. Autorský kolektiv, tvořený Jaroslavem Mackem, PhDr. Jindřichem Tomasem a PhDr. Janem Smetanou vypracoval během roku 1980 maketu prvního svazku zamýšlené ediční řady atlasu měst, věnovaného Litoměřicím. Po slibném začátku však došlo v průběhu následujících let ve vydavatelském podniku k celé řadě reorganizací, které vlastní vydání prvního svazku oddalovaly. Přesto byla myšlenka projektu čas od času ožívována a nově ustavený pracovní tým nyní usiluje o realizování projektu pod názvem „Historický atlas měst České republiky“.

„Historický atlas měst České republiky“, součást evropského projektu historických atlasů měst, představuje přínos ke srovnávacímu studiu měst v mezinárodním měřítku. Podobně jako historické atlasy měst Velké Británie, Německa, skandinávských zemí, Holandska, Rakouska, Francie, Itálie, Irska, Švýcarska a Polska umožňuje porovnat vývojové trendy městského osídlení ve střední a západní Evropě. Znamená též významný ediční počín, neboť řada starých map a plánů, které jsou do svazků atlasu zařazeny, nebyla dosud publikována.

První část atlasu zahrnuje pět svazků, tzn. pět vybraných měst českých zemí, vyznačujících se řadou společných, ale zároveň i rozdílných typologických vývojových prvků:

České Budějovice, Děčín, Hradec Králové, Litoměřice a Pardubice. Obsahem každého svazku je část textová, shrnující dějiny města v archeologických, historickogeografických, politických, hospodářských a kulturních souvislostech, a část kartografická. Nedílnou součástí každého svazku je soupis pramenů a literatury a obrazová dokumentace.

Část kartografická obsahuje reprodukce starých map a plánů měst i jejich okolí a tematické historické mapy měst. Všem svazkům jsou společné reprodukce kartografických pramenů. Znázorňují města vždy k určitému datu jednotným, „průřezovým“ způsobem a umožňují srovnání polohy měst i jejich nejbližšího zázemí ve shodném měřítku a kartografickém zobrazení. K nim patří Müllerova mapa Čech z roku 1720, I. vojenské (josefské) mapování z 60. let 18. století, stabilní katastr z 20. až 40. let 19. století a Kreibichovy mapy českých krajů z 20. a 30. let 19. století. Rovněž letecké snímky měst, využité poprvé pro účely historického výzkumu, poskytují dostatečný prostor k porovnání současné městské aglomerace se situací ze 30. let 20. století. Individualitu každého města dokumentují mapy a plány, jež nebyly v minulosti součástí rozsáhlých kartografických prací.

„Historický atlas měst České republiky“ je výsledkem dlouholetého úsilí autorských kolektivů o vyplnění jednoho z bílých míst v české historiografii a zároveň příspěvkem k důstojné prezentaci našich městských obcí. Dosavadní studium vzniku a vývoje měst se v českých zemích zaměřovalo převážně na problematiku právní a správní, kulturně historickou, hospodářskou, sociální a demografickou, architektonickou a urbanistickou. Poznatky o geografickém prostředí měst se omezovaly na základní údaje o poloze města v krajině, případně o místní topografii nebo centrech výroby a obchodu. Řada monografií, studií a pramenných edic k dějinám měst, ale i práce, zabývající se obecnou charakteristikou městského osídlení a jeho vývoje, kategorizací a základními funkčními modely města, jsou dokladem intenzivní výzkumné aktivity. Poprvé v historiografii dějin měst vzniká dílo, zpracované formou tematického historického atlasu. Historickogeografické přístupy, kartografické prameny a kartografická metoda přitom získávají v systémovém výzkumu měst uplatnění, na které dosud marně čekaly a po právu je zasluhují.

Historical Towns Atlas of the Czech Republic - Introductory Remarks

Urban settlement in the historical perspective has always attracted the attention of historiographers, both in our country and abroad. The attempts to characterize urban settlements from different points of view and for different periods of time, both past and future, bring several fields of science to cooperate in this area, such as historiography, historical geography, medieval

archeology, economic history, art history, architecture and urbanism, sociology, and others. The multitude of approaches gives urban research an interdisciplinary character. It also results in the use of non-traditional sources and methods, namely, cartographic sources and methods, necessitated by the interconnection of the geographical conditions of the urban space with the social, economical and cultural factors. The study of cartographic sources, in addition to written and material sources, helps the researchers to obtain a spacial image of the urban settlement structures in the past. Urban regions, transformed by man interacting with nature, are illustrated in thematic historical maps, constructed with the help of the cartographic method, including the method of cartographic modelling.

The idea of cartographical representation of the history of Czech towns and cities is not new. It first arose among the members of the Commission for the History of Medieval Towns at the former Institute for Czechoslovak and World History of the Czechoslovak Academy of Sciences in Prague at the end of the 70's. The idea was inspired by the urban historical atlases then published by the Institut für vergleichende Städtegeschichte in Münster as a series called „Deutscher Städteatlas“. During 1980, the author's team, consisting of Jaroslav Macek, Jindřich Tomas, PhD. and Jan Smetana, PhD. produced a model of the first volume „Litoměřice“ for the intended edition series of the town's atlas. After these beginnings, though, a number of reorganizations took place in the publishing house during the following years, and the publishing of the first volume was being postponed year by year. The idea of the project came occasionally to life and now a newly established team endeavors to implement the project under the title „Historical Town's Atlas of the Czech Republic“.

„A Historical Town's Atlas of the Czech Republic“, a part of the European project of publishing historical atlases of towns, is a valuable contribution to the comparative study of urban areas on the international scale. It allows comparisons of the developmental trends of urban settlements within Central and Western Europe. In addition, the Atlas is a remarkable publication achievement since a great number of old maps and plans that this volume contains had not been published before.

The first part of the Atlas consists of five volumes, i.e. five Czech cities, which share some typological developmental elements, but also in some respects differ: České Budějovice, Děčín, Hradec Králové, Litoměřice and Pardubice. Each volume contains a textual part, which summarizes the history of the city from the point of view of archeology, history, geography, politics, economy and culture. The second part is the cartographic part. Each volume contains a bibliography, a list of sources and graphic documentation.

The cartographic part includes reproductions of old maps and plans of the cities and their environs as well as thematic historical maps of the cities. All volumes contain reproductions of cartographic sources, representing the cities at a certain date by a uniform „cross-sectional“ manner, permitting comparisons of the position of the cities and their nearby hinterland in a uniform scale and cartographic representation. Among these cartographic sources belong Müller's map of Bohemia from 1720, the first military maps from the times of the reign of Emperor Joseph II (the 1760s), the stable-cadastre from the 1820s to the 1840s, and Kreibich's maps of the Czech regions from the 1820s and 1830s. The air photographs of the cities, used here for the first time for the purposes of historical research, provide sufficient opportunity for comparing the present city agglomeration with the situation in the 1930's. Maps and plans, which in the past were not parts of extensive cartographic works, document the individuality of each city.

„A Historical Town's Atlas of the Czech Republic“ represents the result of many years of efforts by teams of authors to fill up one of the „blank spots“ in the Czech historiography and, at the same time, to contribute to respectable presentation of our urban communities. The studies of the origins and the development of towns and cities have up to now focused primarily on law, administration, cultural history, economy, society, demography, architecture and urbanistic development. The knowledge of urban geographic environment was restricted to basic data regarding the position of the city in the landscape. However, now, for the first time in the historiography of cities, a work in the form of a thematic historical atlas has been created. Thus the historical-geographic approaches, the cartographic sources and the cartographic method have found their well-deserved and long-awaited application in the system research of cities.

Einführende Worte zu den ersten fünf Bänden des Historischen Städteatlasses der Tschechischen Republik

Die städtische Besiedlung in der historischen Entwicklung gehört zu jenen Themen, denen in der in- und ausländischen Historiographie immer wieder verdiente Aufmerksamkeit gewidmet wird. Das Streben nach einer Charakteristik der städtischen Besiedlung unter verschiedenen Aspekten und in verschiedenen, vergangenen und künftigen Zeitetappen initiiert das Studium dieser Themen in zahlreichen wissenschaftlichen Disziplinen - in der Historiographie, historischen Geographie, Archäologie des Mittelalters, Wirtschaftsgeschichte, Kunstgeschichte, Architektur und Urbanistik, in der Soziologie usw. Die Vielgestaltigkeit der Einstellungen verleiht der Erforschung der Städte einen interdisziplinären Charakter und orientiert sich auf die Verwertung

untraditioneller Quellen und Methoden - mit Rücksicht auf die enge Verbindung der geographischen Bedingungen des städtischen Raumes und der hier einwirkenden gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und kulturellen Einflüsse also auch der kartographischen Quellen und Methoden. Durch das Studium der kartographischen Quellen zusammen mit den schriftlichen und materiellen Unterlagen kann man eine räumliche Vorstellung von der Struktur der Besiedlung in der Vergangenheit gewinnen. Die in wechselseitiger Interaktion mit der Natur vom Menschen umgestaltete städtische Region wird in thematischen historischen Landkarten veranschaulicht, die in der kartographischen Methode einschließlich der Methode der kartographischen Modellierung bearbeitet werden.

Die Idee einer kartographischen Bearbeitung der Geschichte von böhmischen Städten ist nicht neu. Sie kam im Kreis der Mitglieder der Kommission für die Geschichte mittelalterlicher Städte beim ehemaligen Institut für Tschechoslowakische und Weltgeschichte der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften in Prag gegen Ende der siebziger Jahre angesichts des Bewusstseins von der Existenz städtischer historischer Atlanten auf, die bereits damals das Institut für vergleichende Städtegeschichte in Münster in der Reihe „Deutscher Städteatlas“ herausgab. Das Autorenkollektiv für Litoměřice, das aus Jaroslav Macek, Dr. Jindřich Tomas und Dr. Jan Smetana bestand, bearbeitete im Laufe des Jahres 1980 eine Makette des ersten Bandes der vorgesehenen Reihe von Städteatlanten. Nach diesem Anfang kam es jedoch im Laufe der folgenden Jahre im Verlagsunternehmen zu einer ganzen Reihe von Reorganisationen, welche die eigentliche Edition des ersten Bandes von Jahr zu Jahr verzögerten. Trotzdem wurde der Gedanke des Projektes von Zeit zu Zeit wieder in Erinnerung gerufen. Das neu konstituierte Arbeitsteam strebt jetzt die Realisierung des Projektes unter der Bezeichnung „Historischer Städteatlas der Tschechischen Republik“ an.

Der „Historische Städteatlas der Tschechischen Republik“ als Teil des gesamteuropäischen Projektes historischer Städteatlanten, stellt einen nicht unbeachtlichen Beitrag zum vergleichenden Studium der Städte im internationalen Maßstab dar. Mit Rücksicht auf die ähnliche Konzeption der einzelnen Bände ist es möglich, die Entwicklungstrends der städtischen Besiedlung in Mittel- und Westeuropa miteinander zu vergleichen. Dieser Atlas stellt auch ein bedeutendes Editionsprojekt dar, denn zahlreiche alte Landkarten und Pläne, die jetzt in die Bände des Atlases einbezogen werden, wurden bislang nicht publiziert.

Der erste Teil des Atlases umfasst fünf Bände, d. h. fünf ausgewählte Städte der böhmischen Länder, die sich durch eine ganze Reihe gemeinsamer, aber zugleich auch unterschiedlicher typologischer Entwicklungselemente präsentieren: České Budějovice (Böhmisch Budweis), Děčín (Tetschen), Hradec Králové (Königgrätz), Litoměřice (Leitmeritz)

und Pardubice (Pardubitz). Den Inhalt eines jeden Bandes bildet auch ein Textteil, der die Geschichte der Stadt in ihren archäologischen, historisch-geographischen, politischen, ökonomischen und kulturellen Zusammenhängen zusammenfasst, sowie ein kartographischer Teil. Einen integralen Bestandteil von jedem Band stellt zudem ein Quellen- und Literaturverzeichnis sowie eine Bilddokumentation dar.

Der kartographische Teil beinhaltet Reproduktionen alter Karten und Pläne der Städte und deren Umgebung sowie thematische historische Landkarten. Allen Bänden gemeinsam sind die Reproduktionen kartographischer Quellen, welche die Städte stets zu einem bestimmten Datum mittels eines einheitlichen „Querschnitts“ veranschaulichen und einen Vergleich der Lage der Städte und ihres nächsten Hinterlandes für jeden Zeitraum im identischen Maßstab und kartographischer Darstellung ermöglichen. Dazu gehören für die ersten realisierten und die angekündigten Bände des Atlases die Landkarte Böhmens von Müller aus dem Jahre 1720, die I. militärische (Josephinische) Landesaufnahme aus den sechziger Jahren des 18. Jahrhunderts, der Stabile Kataster aus den zwanziger bis vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts und die Landkarten der böhmischen Kreise von Kreibich aus den zwanziger und dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts. Gleichfalls die zum erstmal für die Zwecke der historischen Forschung verwendeten Flugaufnahmen von Städten bieten eine geeignete Unterlage zum Vergleich der gegenwärtigen städtischen Agglomeration mit der Lage in den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts. Die Individualität jeder Stadt wird durch Karten und Pläne dokumentiert, die in der Vergangenheit nicht zu umfangreichen kartographischen Arbeiten gehörten.

Der „Historische Städteatlas der Tschechischen Republik“ ist das Ergebnis langjähriger Bemühungen der Autorenkollektive um Ausfüllung einer Lücke in der tschechischen Historiographie und zugleich ein Beitrag zur würdigen Präsentation unserer Stadtgemeinden. Die historisch-geographischen Einstellungen, die kartographischen Quellen und die kartographische Methode gelangen bei der planmäßigen Erforschung der Städte zu einer Geltung, worauf sie bislang vergeblich warten mussten und die sie mit vollem Recht verdienen.

Eva Semotanová

Jan Smetana

Josef Žemlička